

6-30-2019

FEATURES OF “THE CLASS OF THE CHOIR” AND THE ISSUES OF TRAINING VOCAL- CHOIR PERFORMERS

Dilbar MALIKOVA

Acting dotsent of the State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan, uzdsmi@madaniyat.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/cacenas>

Recommended Citation

MALIKOVA, Dilbar (2019) "FEATURES OF “THE CLASS OF THE CHOIR” AND THE ISSUES OF TRAINING VOCAL-CHOIR PERFORMERS," *Culture and Arts of Central Asia*: Vol. 10 : No. 1 , Article 7.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/cacenas/vol10/iss1/7>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Culture and Arts of Central Asia by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

Дилбар МАЛИКОВА
ЎзДСМИ доценти в.б.

“ХОР СИНФИ” ФАНИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ВОКАЛ-ХОРО ИЖРОЧИЛИГИ МУТАХАССИСЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация. Мазкур мақолада “Хор синфи” фанининг вокал-хор ижрочилиги мутахассисларини тарбиялашдаги мақсад, вазифа ва аҳамияти борасида, ўзбек халқ мусиқаси, хор санъатининг айрим жанрлари, Ўзбекистонда хор санъатининг шаклланиши, “Хор синфи” дарсларини тўғри ташиқлаштириши, вокал-хор малакаларини ўзлаштириши ҳамда хор ўқитувчиларининг профессионал сифатлари, талабаларнинг концерт чиқишларига тайёргарликлари хусусида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: а капелла, хор, хормейстер, дирижёр, афтакт, ритм, темп, дикция, динамика, репертуар, камертон, мадригал, мотет, месса, сюита, оратория.

Дилбар МАЛИКОВА,
И.о. доцента ГИИКУЗ

ОСОБЕННОСТИ НАУКИ “КЛАСС ХОРА” И ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА ВОКАЛ-ХОРО

Аннотация. В данной статье изложены цели, задачи и значение предмета «Хоровой класс» в воспитании специалистов вокально-хорового исполнительства, жанрих хорового искусства, формировании хорового искусства в Узбекистане, методах и организациях занятий по предмету «Хоровой класс», освоении вокально-хоровых навыков, профессиональных качествах педагогов по хору и подготовке студентов к концертным выступлениям.

Ключевые слова: капелла, хор, хормейстер, дирижёр, афтакт, ритм, темп, дикция, динамика, репертуар, камертон, мадригал, мотет, месса, сюита, оратория.

Dilbar MALIKOVA,
Acting dotsent of the State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan

FEATURES OF “THE CLASS OF THE CHOIR” AND THE ISSUES OF TRAINING VOCAL-CHOIR PERFORMERS

Abstract. This article sets out the goals, objectives and values of the subject «Choral Class» in the education of specialists of vocal and choral performance, about Uzbek folk music, about some genres of choral art, about the formation of choral art in Uzbekistan, the methods and organization of classes of «Choral class», about mastering vocal and choral skills, professional qualities of teachers according to the choir and also about preparing students for concert performances.

Key words: a capella, chorus, choirmaster, conductor, auftakt, rhythm, tempo, diction, dynamics, repertoire, kamerton, madrigal, motet, missa, suite, oratorio.

Ҳозирги пайтда мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларига ҳамда халқаро стандартлар талабларига мос келадиган олий таълим тизимини яратиш бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда. Олий таълим муассасаларида таълим сифатини тубдан тақомиллаштириш, уларнинг мамлакатда амалга ошириладиган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш, шунингдек, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларни изчил амалга ошириш йўлида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг қатор қарорлари эълон қилинди.

Ҳақиқатдан ҳам республикаимизда ёш авлодни ҳар томонлама етуқ, билимли, юксак маънавиятли, бар-

камол бўлиб етишишини таъминлаш йўлидаги улкан бунёдкорлик ишларининг муҳим жабҳаларидан бири таълим-тарбия амалиётига янги, замон талабига жавоб берадиган усул ва методларни жорий қилиш ва улар асосида ўқитиш самарадорлигини ошириш масалалари долзарб бўлиб қолмоқда.

Шу маънода санъат турлари ва уларнинг аҳамияти ҳақида Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузасида: “Бугунги кунда адабиёт ва санъат, умуман маданият соҳаларида мавжуд муаммо ва камчиликларнинг туб илдизларини таҳлил қилиб кўрадиган бўлсак, уларнинг аксарияти малакали кадрлар етишмаслиги билан боғлиқ экани аён бўлади. Шунинг учун ҳам, аввало, маданият ва санъат йўналишидаги олий ўқув юрглари, лицей ва коллежлар, мусиқа ва санъат мактабларининг фао-

Муסיқа санъати

лиятини тубдан қайта қўриб чиқиши зарур.” – деб айтган фикрлари замон билан ҳамоҳанг бўлиб турибди [1.Б.135].

Ҳар бир халқнинг маданияти, миллий санъати ва бой бадиий анъаналари аجدодлардан мерос қолган моддий ва маънавий бойликлар билан белгиланади. Шундай кадрятлардан бири куйлаш санъатидир. Муסיқа овоз билан пайдо бўлган. Асрлар давомида ҳали илк чолғу созлари яратилмаган даврлардаёқ куйлаш санъати мавжуд бўлган.

Қадимда тўй-маросимларда ёр-ёрлар, яллалар, лапарлар жамоа бўлиб ижро этилган. Қўшиқлар авлоддан-авлодга оғзаки усулда қолдирилган. Ўзбекистонда алоҳида эркаклар, аёллар ва болаларнинг бирга қўшиқ айтиш анъаналари урф бўлган. Масалан, Наврўз байрамларида йигит ва қизларнинг қўшиқ айтиши, тўйларда айтиладиган ёр-ёр, яллалар хор бўлиб ижро этилган.

Шашмақомнинг вокал қисмидаги тароналар ҳам жамоа бўлиб айтилган. Катта ашулалар ҳам 3-4 киши бўлиб ижро қилинган. Фольклор қўшиқлари (ёр-ёр, ўлан, ялла, лапар, катта ашула) ва мақомлардаги (тарона, уфор, нақш) қисмлар жамоа бўлиб айтилган. Ўзбек халқининг ана шундай анъанавий фольклор қўшиқлари ва уларнинг азалдан жамоа бўлиб ижро этилиши ўзбек халқи орасида хор ҳаваскорлигининг, қолаверса, хор санъатининг ривожланишига асос бўлди.

Марказий Осиё халқлари давр тақозоси билан маданиятлар яқинлашуви туфайли хор ижрочилиги санъатидан ҳам баҳраманд бўлдилар. Улар тарихан сақланган ўз профессионал хор маданиятига эга бўлмаса-да, жамоа бўлиб куйлаш, халқнинг турмуш тарзи, ҳаёти, меҳнат фаолияти билан чамбарчас боғлиқ бўлган азалий қўшиқларига, муסיқий меросига эга бўлган.

Ялла жанрининг пайдо бўлишини хор санъатининг биринчи поғонаси деб ҳисоблаш мумкин. Қўшиқнинг асосий матнини яллаци рақс билан биргаликда ижро эта бошлайди, нақоратни эса кичик ашулачилар гуруҳи жўр бўлиб ижро этади. Асрлар давомида тўпланган кўхна мерос – “Шашмақом”нинг вокал қисмларидаги тароналар ҳам хонандалар ансамбли томонидан ижро этиб келинган. Жумладан, ўзбек фольклор қўшиқлари ва мақомлардаги жамоа бўлиб куйлаш келажакда Марказий Осиё халқлари орасида хор санъати ривожланишига олиб келган.

Хор санъати инсонларнинг маънавий савиясини, бадиий дидини оширади, уларни бирлаштиради ва эстетик завқ уйғотади. Бу санъат ёш авлодни маънавий, бадиий ва ахлоқий маданиятини шакллантиришга, миллий ғурур, ватанпарварлик, нафосат ва ижодкорлик тарбиясини амалга оширишга, дунёқарашини кенгайтиришга, мустақиллик ва ташаббускорликни ўстиришга хизмат қилади.

“Хор” атамаси ҳақида П.Г.Чесноков, А.А.Егоров, В.Г.Соколов, К.К.Пигровларнинг қарашларини

умумлаштириб, В.Краснощёков “Хор – бу катта вокал ижрочилари жамоаси бўлиб, у ижро этадиган асарларининг шаклан ва мазмунан бадиий яхлитлигини ўз ижодий фаолияти орқали халқни эстетик тарбияловчи жамоадир”, – деб таърифлайди [2.Б.81-82].

Хор санъати инсонларда чуқур эстетик завқ уйғотади, уларни бирлаштиради, ҳамда маънавий савияси, бадиий дидини оширишга ёрдам беради. Хор – бу қўшиқни, муסיқани чолғу жўрлигида ёки жўрсиз, яъни а capella ижро этувчи жамоа.

Хор санъати тарихи асосан Европада вужудга келди ва бунда академик йўналишда куйланди. Европа хор санъатининг Ўзбекистон ҳудудида пайдо бўлиши ва ривожланиши унисонликдан кўповозли хор санъатига замин яратди.

Мамлакатимиз муסיқага ихтисослашган таълим муассасаларида “Хор синфи”, яъни жамоа қўшиқчилиги фанларини ўрганишга ҳозирда катта эътибор берилмоқда.

“Хор синфи” фани талабаларга семестрларда қўшиқ, жўрсиз, йирик жанрлар шаклида ёзилган ўзбек, қардош, чет эл композиторларининг нодир вокал-хор асарлари билан таништириш ҳамда профессионал услубда куйлаш малакаларини шакллантиришга хизмат қилади.

Мутахассислик фанлари орасида “Хор синфи” фани асосий фан бўлиб дарс жараёнида талабаларнинг нафақат вокал-хор ижрочилик қобилияти ривожлантириб борилади, балки уларни маънавий, бадиий-эстетик тарбиялайди. “Хор синфи” фанининг асосий мақсади хор ижрочилиги назарий асоси, вокал-хор кўникмаси, соз ва гармоник аккордлар софлиги, нафас малакалари, гуруҳлараро овозлар уйғунлиги, ташкилотчилик қобилияти ва педагогик малакалари кабилардан иборат бўлади.

Ёш авлоднинг муסיқий-эстетик тарбияси билан шуғулланиш, шу тарика талабаларнинг бевосита муסיқий қобилиятини ривожлантириш ҳам фанининг мақсадларидир. Ҳозирги давр таълим тизимида юксак малакали, касбий ва ҳаётий муаммоларни мустақил ҳал қила оладиган, янги техника ва технологияларга тез мосланишга лаёқатли кадрларни тайёрлашдан иборат.

Таълим жараёнини замонавий ўқув-методик мажмуалар билан таъминлаш, маънавий-маданий кадрятларни мустаҳкамлаш, ёш авлодни миллий мерос, тарихий анъаналарга ҳурмат, Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғояларига садоқат руҳида тарбиялашга хизмат қилади. Айнан хор фани ушбу талабаларни бажаришга йўналтирилади. Хор санъати билан мактабларда шуғулланган талаба жамоа бўлиб куйлаш кўникмасини тез эгаллайди.

“Дунёда муסיқа асарлари кенг тарқалган, лекин муסיқий қобилиятга эга шахслар санокли. Кимлардир расмий таълим муассасаларида ўқиб муסיқачи бўлиб етишса, кимлардир муסיқа тинглаб, табиат берган иқтидори орқали муסיқа соҳасининг

Д.Маликова. "Хор синфи" фанининг хусусиятлари ва вокал-хор ижрочилиги мутахассисларини тайёрлаш масалалари

ҳақиқий мутахассис бўлиб етишади. Бу жараёнда шахснинг индивидуаллиги бирламчи бўлиб, ўқиш ёки ўқитишни ана шу индивидуаллик асосида ташкил этиш ва олиб бориш зарурдир"[4.Б.14]. Хор санъати ана шу индивидуаллик асосида умумлашган жамоавий куйлаш санъатидир.

"Касб таълими (Вокал ижрочилиги)" мутахассисларини тайёрлашда "Хор синфи" фани талабаларни дунё таълим стандартларига жавоб берадиган чуқур билимли, юқори малакали мутахассис этиб тайёрлашда, уларга вокал-хор малакаларини ўзлаштиришида муҳим рол ўйнайди. "Хор синфи" фани – мусиқа назарияси, сольфеджио, гармония, полифония, мусиқа асарлари таҳлили, мусиқа тарихи, фортепиано, дирижёрлик, вокал, вокал ансамбли, оранжировка, хор билан ишлаш услубиёти каби фанлар билан ўзаро боғлиқ. Бу фанлар вокал – хор жамоалари билан ишлаш техник асосларини ўзлаштириш, шунингдек мусиқий бадий ифода воситаларини такомиллаштириш имконини беради.

"Хор синфи" фани "Касб таълими (Вокал ижрочилиги)" йўналишида таҳсил олаётган бўлажак педагогларнинг мусиқий қобилиятини янада ривожлантириш ва жамоа билан ишлаш маҳоратини ўргатишга хизмат қилади. Ушбу фан дарсларида дирижёрга вокал – хор жамоаларига раҳбарлик қилиш, хор асарлари устида ишлаш, хор партитураларини алоҳида ўрганиш, ҳар бир овоз гуруҳларини шакллантириш (нафас, тиник соз, талаффуз, артикуляция, тембр, ритмик ва динамик ансамбллар), ташкилотчилик қобилияти, педагогик ва вокал – хор техник малакалари янада мукамал ўргатилади. Фанни ўзлаштиришда хормейстерлик, ташкилотчилик, хонандалик, назарий таҳлил қилиш, жамоа билан ишлаш кўникмалари ҳосил бўлади.

"Хор синфи" фани – вокал турли даврларда яратилган жаҳон ва ўзбек композиторлари, хормейстерлар, хор жамоалари шоҳ асарларининг ижроси ва ижоди намуналарини ўргатибгина қолмасдан, талабаларнинг амалий билим, кўникмаларини такомиллаштириши ва малакасини оширади. Фанни ўқитиш дастури миллий ва хорижий тажрибалар асосида тайёрланган. Унда асосий мавзулар қамраб олинган.

Фан бўйича табиий овозни ўрганиш, маданий оҳангда ва хор созида услубий ишлаш, мусиқа ва гармоник эшитиш қобилиятининг ўсиши, ритми сезиш ва ансамблда ижро этишни ўрганиш, нафас олишни ўрганиш, товуш ҳосил бўлиш қоидалари ва хор ижрочилик шароитида дикция, мусиқий жумлалаш, турли ансамблларда ижро этиш қобилияти (хусусий, умумий, ритмик ва бошқалар), соф интонация, дирижёр қўли бўйича ижро этиш қобилиятини ўрганиш каби амалий ишлар бажарилади. Хор билан ишлаш амалиёти давомида турли даврда ёзилган асарларни ўрганиш талабаларнинг вокал билимларини ва маънавий тарбиясини оширишга хизмат қилади.

"Хор синфи" фанини ўзлаштиришда ўзига хос

мақсад ва вазифалар мавжудки, бу ўқув фан дастурларида ўз аксини топган.

"Хор синфи" фанидан дарсларда талаба куйидагиларни ўзлаштиради:

- *тўғри товуш ҳосил қилишни;*
- *вокал-хор санъати тарихи ҳақидаги билимни;*
- *нафас ва занжир нафасда куйлаш малакаларини;*
- *овоз машқларини ижро этишни; куйлаш йўллари:*
  - *легато, нон легато ва стаккато; ритмик тўғри куйлашни;*
  - *талаффуз устида ишлашни;*
  - *динамик нюансларда куйлашни;*
  - *мусиқий жумлаларнинг гармоник аккордларини ҳис этишни;*
  - *умумий хор ансамблида куйлашни;*
  - *жамоа бўлиб куйлаш ҳолатларини;*
  - *мусиқий товуш сози ва софлиги;*
  - *а капелла асарларини куйлашни;*
  - *хор созини тинглай билишни, жўрли асарларни куйлашни;*
  - *мусиқий асарларни интонацион соф ижро этишни;*
  - *асарлар муаллифлари ҳақида маълумотларни билишни;*
  - *академик хор йўналишидаги асарларнинг тоналлигини аниқлашни;*
  - *хонандалар хор ижрочилигининг ўзаро таъсирини;*
  - *ижро маҳоратини ошириш усулларини;*
  - *кўп овозли ансамблларда куйлашни;*
  - *якка ва жамоа ижрочилигининг ўзаро уйғунлигини;*
  - *яккагон ва хор ижрочиси сифатида куйлашни;*
  - *саҳна маданиятига риоя қилишни; фонотекадан ва аудио ёзувлардан самарали фойдаланишни;*
  - *хор жамоаси раҳбари сифатида жамоани бошқаришни;*
  - *раҳбар кўрсатмасига амал қилишни;*
  - *асарларнинг бадий-мусиқий образлари устида ишлаш қабиларни ўрганади.*

Талабаларда хорда тўғри товуш ҳосил қила билиш, куйлаш, унли ва ундош товушларни тўғри талаффуз ижро эта билиш, дикция, дирижёрнинг қўл ҳаракатларини тушуниб куйлаш каби кўникмалар такомиллаштириб борилади.

Хор ижрочилигида а capella, motet, madrigal, messa, suita, kantata ва oratoriya сингари қатор жанрлари мавжуд.

Аcapella – италянча сўз бўлиб, чолғу асбоблар жўрлигисиз хор бўлиб куйлаш маъносини англатади, бу хор ижрочилигининг энг юқори чўққиси ҳисобланади. Хор куйлаш санъати – а capella услуби юксалиши XV – XVI асрларда полифониячи – композиторлар (Ж.Палестрина, О.Лассо, К.Жанекен) ижодиёти билан боғлиқ.

Madrigal – Европада Уйғониш даврида тарқалган

Муסיқа санъати

дунёвий кўп овозли лирик ашулаларнинг жанри. Дастилаб Италияда зодагонлар даврасида шаклланди, кейинчалик франко-фламанд композиторлари ижодида, Англия, Германия ва бошқа жойларда кенг тарқалган. Турли вақтларда бир қисмли ёки кўп қисмли полифоник шакллари юзага келган. Й.Аркаделт, Ж.Палестрина, К.Жезуалдо ди Веноза, К.Монтеверди, Л.Марентио, Т.Морли ва бошқалар мадригалнинг машхур усталари ҳисобланади.

Motet – кўп овозли вокал муסיқа жанри XII асрларда Францияда шаклланди, XVI асргача Ғарбий Европада диний ва дунёвий муסיқа жанри бўлган. Дунёвий мотетда *santus firmus* ўрнида оммабопроқ куйлар ишлатилар эди, бу халқ кўшиқлари ва трубадурлар ашулаларидан иборат бўлди. Кейинчалик мотетлар Г.Дюфаи, Й.Окегем, Ж.Депре, О.Лассо ва Ж.Палестриналар ижодида ривож топди. Жанрнинг ривожланиш чўққиси И.С.Бахнинг машхур саккиз мотетларига тўғри келади. Мотетни кейинчалик Г.Ф.Гендель, В.А.Моцарт, И.Брамс, А.Брукнер ва бошқа композиторлар ҳам яратди.

Messa – кўп қисмли асар, лотинчадан “руҳсат бераман” маъносини англатиб, католик черковларда куйланган. У “Kyrie eleyson”, “Gloriya”, “Credo”, “Sanctus”, “Benedictus” ва “Agnus Dei” қисмлардан иборат.

Suitta жанри ўз ичига ғоя жиҳатидан боғланган бир қатор мустақил контрастли қисмларни ўз ичига олади.

Kantata жанри ҳам хор ва оркестр ижроси учун ёзилган асарлардан ҳисобланиб, бир неча қисмлардан иборат бўлади. Кантата жанри дастилаб Италияда (XVII аср) вужудга келиб диний ва дунёвий турларга бўлинган.

Oratoriya йирик хор жанрларидан бўлиб, лотинчадан “сўзлайман” маъносини англатади ва якка-хонлар, хор ҳамда оркестр ижросида янграйди.

Ушбу жанрларни мукамал ўзлаштириш, бўлажак вокал-хор жамоалари раҳбарларининг дунё стандартлари асосида етук мутахассис бўлиб етиштириларига хизмат қилади

“Хор синфи” машғулоти асосан талабалар овозини кўшиқ айтишга тайёрлашдан бошланади. Уларнинг овоз аппаратини бир қатор овоз созлаш машқлари билан иш ҳолатига келтирмай асарлар куйлашга ўтиб бўлмайди. Бунда овоз аппаратини қиздиришдан ташқари, талабаларнинг вокал – эшитиш қобилиятини созлаш ҳам кўзда тутилади. Машқларни ўрта регистр, қулай тесситура, ўрта динамика, секин темпда оддий машқлар билан унисонда бошлаб, секин-аста гармоник (икки, уч ва тўрт овозли) тузумларга ўтиш мақсадга мувофиқ.

Овозларни қиздириш барча иштирокчилар, яъни бутун хор билан бирга бошланса, баъзи машқларда пастки овозлардан бошлаб юқори овозлар кўшилиши лозим бўлади. Машқлар ҳар доим бир хил куйланиши шарт эмас. Овоз созлаш машқлари

устида ишлаш жараёнида ўрганиладиган асарларнинг жумлаларидан машқ сифатида фойдаланиш ҳам мумкин, уларни мукамал ўрганилганлиги асарларнинг ижроси вақтида яхши натижа беради. Бундай ёндашув асардаги маълум бир вокал – техник ижро масалаларини ҳал этишда ҳам ёрдам беради. Машқлар фортепиано жўрлигида ва жўрсиз ёки камертон ёрдамида куйланиши мумкин. Овоз созлаш машқлари 10-15 минут, гоҳо ундан кўп давом этади.

Овозни кўшиқ айтишга тайёрлаш машқлари маълум тартибда ўтказилиб, овозни тўғри ҳосил қилишга, тўғри нафас олишга, яхши ансамбль ва жарангдорликка эришилади. Натижада, талабаларнинг овоз имкониятлари мустаҳкамланади. Овозни куйлашга тайёрлаш машқлари оддийдан мураккабга тартибда олиб борилади. Машғулотларда тўғри овоз позициясига ва нафасга, яхши ансамбль ва хор созига, бир хил овоз ҳосил қилишга ва яхлитликка, жарангдорликка эришилади. Айниқса, артикуляция аппаратининг активлиги ошади.

Шу билан бирга овозни ривожлантириш, унинг диапазонини кенгайтириш, сўз талаффузининг аниқлигига эришиш, гармоник қобилиятни ўстириш каби муҳим ишлар кўзда тутилади. Хорнинг муваффақиятли фаолияти учун вокал ишлари мунтазам ва муттасил олиб борилади.

Талабаларни ўргатиладиган асар билан ҳар томонлама таништириш муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи ўрганиладиган асарнинг яратилиш тарихи ва унинг муаллифи ҳамда асар мазмуни ҳақида қисқача маълумот беради. Агар асарнинг электрон ёзув ижроси бўлса, уни талабаларга эшиттириш лозим. Бу асарни ўрганишда ва кейинчалик ижросида таъсирчанликни, ғоявий мазмуни ва бадиий образини етказиб ижро этишда катта ёрдам беради.

Асарни ёзилишига қараб турли овозлар билан ўргатишни бошлаш мумкин. Маълум куй бўлақларини алоҳида гуруҳларга ўргатиб бўлгач, уларни кичик-кичик жумлалар билан бирга ижро этириш керак. Ижро жараёнида қийинчилик туғдирган муסיкий жумлалар, интерваллар ва аккордлар софлигига эришиш учун алоҳида ишлаш мақсадга мувофиқдир. Асардаги мураккаброқ (интонация, дикция) қисмларни талабалар яхшироқ ўзлаштиришлари учун дирижёр олдиндан маълум машқлар тайёрлаб қўйиши ва улар орқали ижродаги қийинчиликларни бартараф этиши лозим.

Хор ўқитувчиси, дирижёри вазифалари хусусида ҳам тўхталиш лозим. Дирижёр ҳар қандай ижрочи – муסיқачи каби артист, ижодкор ҳисобланади. Дирижёрнинг чолғуси бу хор иштирокчилари ва хордир.

Дирижёрнинг вазифаси хорни ўз иродасига бўйсундирган ҳолда ягона жамоа, организм яратишдан иборат. Дирижёр ижодий жараёнда доимо ўзини тута билиши, яхши кайфиятда бўлиши, ижод жараёнида ўзини қўлга ола билиши, асар устида ишлашда

Д.Маликова. "Хор синфи" фанининг хусусиятлари ва вокал-хор ижрочилиги мутахассисларини тайёрлаш масалалари

бор махоратини ишга солиши, дирижёрлик билим-ларидан тўғри фойдалана билиши шартдир.

Дирижёр – ўқитувчи асар талқинига жиддий ёндошиши зарур. Ижрода асарнинг авж нуктасига эришиш, характер ва услубини англаб, унинг бадий ғоясини очиш ишларини бажарилади. Асарни ўзлаштириш жараёнида уни руҳан сезиш ва мулоҳаза қилиш лозим. Асар ижросида мусикий – бадийликка эришиш учун унинг жумлаларини жамоа билан бирга ҳис қилиб, динамик тусларини аниқ бажариши лозим.

Асарни ўзлаштиришда эстетик ҳолат асосий рол ўйнайди. Асарга нисбатан ички кечинмалар вужудга келгандагина эстетик кечинмалар дунёсини камраб олиш мумкин бўлади. Хор билан яхши ишлаш учун ўқитувчи – дирижёр зийрак ва оқил педагог-тарбиячи бўлиши лозим. Дирижёр наво, хиргойи ва ритм ҳиссига эга бўлиши лозим.

Дирижёрнинг образли тасавури кучли бўлиши ҳам жуда муҳим. Негаки, битта мусиқа турли инсонларда ҳар хил тасавурларни вужудга келтиради. Композитор яратган мусикий асарини, шунингдек англаб, тасавур қилиш – бу дирижёрнинг ижодий фантазияси ва унинг образли-шоирона фикрлаш қобилиятига эга бўлиш кераклигини кўрсатади. Бунинг учун дирижёр композитор услубини яхши билиши, муаллиф ғоясини англаб етиши, ниҳоят яхши ва нозик дид, мусикий асар талқинини табиий ва ҳаққоний бўлишини таъминлаши керак. Дирижёр – хорга раҳбар, ўқитувчи, инструктор бўлишини ҳам унутмаслиги керак. Бунда дирижёр ўзини назорат қила билиши, ҳар қандай вазиятда тезкор ва ифодали бўлиши лозим. Дирижёр ижро этилаётган асарни жуда яхши билиши, нота материалини яхши ёдлаб ўрганиб олиши керак.

Бу борада америкалик хормейстер Гордон Ламб "Choral Techniques" китобида концерт қиқишлари ва уларга тайёргарлик масалалари бўйича шундай ёзади: "Концерт олди бир неча репетицияларда дирижёр барча ташкилий ишларни майда деталларигача таҳлил қилиб, эътибор талаб қилинадиган масалалар, муаммолар, қийинчиликни олдиндан ҳал қилиши, ечимини топиши керак. Концерт дастури устида ишлаганда дирижёр ва хонандаларнинг барчаси ҳамкорликда мукамал, сайқал берилган, тингловчиларга маънавий озуқа, эстетик завқ берадиган асарларни тақдим этишга ҳаракат қилишлари керак. Қисмларга, партияларга бўлиб, узоқ муддатда ўрганилган хор асари умумлаштирилганда, ҳар бир хонанда ансамбли, хорни ҳис қилиши, овозини гўзал, ажойиб мусиқа тўлқинида янграшидан ўзи ҳам, тингловчига ҳам завқ улаши керак. У буни ҳис қилиши, онгли равишда концертда қатнашиш масъулиятини тушуниши учун ҳам сўнгги бир неча репетицияларнинг ўрни муҳимдир" [3.Б.273-274]. Бунга қўшимча қилиб шунини айтиш мумкинки, мардлик, ҳалоллик ва принципиаллик каби хусусиятларсиз ҳақиқий дирижёрни тасаввур қилиб бўлмайди.

Хорда қуйлаётган ҳар бир хор иштирокчисининг нотўғри қуйлашини дирижёр англаб олиши лозим. Хор дирижёри асар мазмуни, оҳангини олдиндан илғаб, мағзини чақиб, ҳар бир овоз йўналишларини яхши билиб ўзига хос пардаларини, қуйловчилар тембрини ажрата олиш ва уларни тўғри йўналтира билишга қодир қобилиятга эга бўлиши зарур.

Хор санъати – мусиқа ва адабий поэтик ижодиётни органик бирлаштирувчи санъатидир. Асардаги адабий текст сўзларини тингловчиларга етказиб бериш воситаси дикция дейилади.

Дикция асарнинг ғоявий мазмунини очиб беришда муҳим роль ўйнайди. Агар сўзлар поэтик фикрни аниқлаштира, мусиқа уларни эмоционал бўёқлар билан тўлдиради, чуқурлаштиради. Хор ижрочилигида хонандалардан тўғри дикция (лотинча *dictio* – нутқ талаффузи), яъни адабий текстни аниқ ва равшан талаффуз қилиш талаб қилинади.

Товуш ўрнининг тўғрилиги ва нафас активлиги дикцияга боғлиқ. Хор дирижёри бошқа вазифалар устида ишлар олиб бораётганида ҳам талаффуз устидаги муаммолар устида мунтазам равишда ишлар олиб бориши керак. Вокал - хор ижрочилигида бўғинларни кўчирилишида ҳам ундош товушларни қуйлашда бирликка эришиш зарур. Хорда талабаларнинг сўз талаффузи махорати билан бирга нутқ маданиятини ўстириб бориш лозим. Вокал-хор дикцияси бир бутун комплекс бўлиб, у тартибли равишда хорнинг вокал ишлари билан боғлаб олиб борилади.

Хорнинг ижросида бадийликка эришишда динамик тусларнинг аҳамияти чексиз. Композитор томонидан қўйилган динамик белгиларни аниқ бажариш, яъни уни тушуна билибгина қолмай, хорга (ҳар бир партияга) ўргата билиш керак. Маълумки, ҳар бир катта ва кичик мусиқа жумласи бошланиш, ўрта (авж) ва охириги қисмларга бўлинади. Хор раҳбари шунини назарда тутиб, жумлаларнинг мантикий нуктасини топиши ва ижро қилиши (агар муаллиф томонидан қўйилмаган бўлса ҳам) лозим. Хорда тўғри фортиссимо нюансига эришиш бирмунча қийинчилик туғдиради. Чунки овоз кучи қаттиқ бўлганда эшитиш органларига салбий таъсир қилиши сир эмас. Қаттиқ ижрода ансамблга, яхши созга эришиш қийин. Асарнинг характерига қараб форте тўлиқ жарангдор қилиб ижро этилиши мумкин.

Хорда пиано ижросига оғир, босиқ товушда оғизни юмиб ва очиб, бир овозда (1 октавада) машқ қилиб эришиш мумкин. Пиано пастки регистрда юмшоқрок, ўрта регистрда равон ва юқори регистрда енгил, майин бўлиб эшитилади. Умуман, хорда фортиссимо ва пианиссимо овоз кучларига эришиш қийин ҳисобланади. Хорда ҳар қандай динамик тусни ифода этиш учун кўп машқ олиб бориш талаб қилинади: крещендо, диминуэндо, форте, пиано, сфорцандо, акцент, пианиссимо ва фортиссимо каби динамик туслар устида мунтазам ишлаш та-

Муסיқа санъати

лаб қилинади. Шундай қилиб, хор дарслари жараёнида жумлалаш қобилиятини ва ҳар қандай динамик туслардан тўғри фойдаланиш малакаларини ўстириш ифодали ижрога замин яратади.

Асар ижросида мусиқий – бадиийликка эришиш учун унинг жумлаларини ҳис қилиш ва динамик тусларини аниқ бажариш лозим. Дирижёр хонандаларни ҳар бир мусиқий жумла ва гапни динамик туслар ёрдамида ифодали ижро қилишга ўргатади. Ҳар қандай яхши ўзлаштирилган асар ўз характерига монанд суръатда ижро қилинмаса, у эшитувчиларни қизиқтирмайди. Динамик тусларнинг аниқ бажарилиши ҳамда адабий матн сўзларининг ифодали ва аниқ талаффузи ижронинг таъсирчанлигини оширади. Дирижёр асарни техник томонидан ўзлаштириб бўлгач, хорга асарни ўргатиш жараёни ва концерт ижросида учрайдиган айрим қийинчиликлар: такт ҳиссаларини бўлиниш ҳоллари, айрим зарблар, афтактлар, фермато, хор овозлари гуруҳларига кўрсатиладиган айрим қийин дирижёрлик ишоралари, узишлар ва бошқалар техник томондан пухта ва аниқ бажарилишига эришилади. Ижрочилик таҳлили давомида дирижёрда (мусиқий диди ва тафаккури туфайли) асарнинг бадиий образини яратиш ҳақида фикрлар туғила боради. Умуман, дирижёрнинг асарни мусиқий жумлаларга тўғри бўла олиш ва унинг аниқ ижро суръатини топа олиш муҳим аҳамиятга эга. Дирижёр репетиция жараёнларида камертондан асар созини бериш учун кўплаб шуғулланиши керак. Юқорида қайд этилган ишлар бажарилгач, асарнинг бадиий образларини ва асл моҳиятини идрок қилган ҳолда уни меъёрига етказиб ижро қилиш, яъни сайқаллаш ишлари бошланади. Асар ижро қилинган сари овозлар уйғунлашиб, асарга сайқал бериш даврида асардаги бадиий образлар хонандалар онгига сингиб боради.

Ансамбль хорнинг асосий элементларидан бири бўлиб, товушлар садосидаги бирлик, аниқ темп ва ритмда овозларнинг тембрига кўра ҳамоҳанглиги, хор ва жўр, солист ва хор овозининг уйғунлашуви натижасидир. Хор ансамбли мусиқа ансамбллари-нинг энг кенг ва қийин турларига киради ва ўз ичига кўп сонли ижрочиларни олади. Ансамбль сўзи

(французча “ansamble”) – бирга яъни ҳамоҳанглик демакдир. Ансамбль турли хил бўлади, хор санъатида – хор садоланишининг ифода воситаларидан бири. Хор ижросидаги ансамбллар икки кўринишда бўлади: 1) гуруҳлар ансамбли – маълум хор партияларининг қўшилиб уйғунликда куйлаши; 2) Умумий ансамбль – хордаги ансамблларнинг қўшилиши, яъни партияларнинг ҳамоҳанг садоси.

Хор санъатида ансамбль – хор партияларининг, бутун хорнинг биргаликдаги мувозанатли садоланишидир. Бу демак, ҳар бир хонанда фақат ўз партиясигина эмас, балки бутун хорни эшита билиши ва ўз овозини умумий садога қўша билиши керак. Хор партияларида бирор хонанданинг овози ўзига мансуб турига қўшилмаса, шу партияда ансамбль бўлмайди. Гуруҳлардаги ансамбль бузилгач бу ҳол умумий ансамблга ҳам таъсир қилади ва натижада умумий ансамбль ҳосил бўлмайди. Хорда тўлиқ ансамбль барпо этиш жуда кўп факторларни ўз ичига олади. Улар: интонация, тембр, соз, динамика, дикция-орфоэпик, агогик, тесситур, фактура ёзуви, ритмик, суръат, табиий, сунъий ансамбллардир.

Қайд этилган ансамбль элементларидан бирорта-си бузилса, умумий хор ансамбли ҳам бузилади.

Хулоса қилиб айтганда “Хор синфи” фани дарслари сифати албатта юқори малакали бадиий жамоалари сингари юксак даражада ўтилиши керак. Бўлажак педагоглар бу дарслардан келажакдаги фаолиятлари учун сабоқ оладилар. Ушбу фандан мунтазам равишда концертлар бериш кўзда тутилган. Концерт чиқишлари орқали улар ўзларини хор артистларидек ҳис этиб, дирижёрдан сахна маҳорати ва маданиятини ўзлаштириб борадилар. “Хор синфи” фанидан талабаларга хор санъатининг фидойи педагоги, кўп йиллик тажрибага эга профессионал, истеъдодли, ёрқин ижодкор хор дирижёрлари сабоқ беришлари мақсадга мувофиқдир.

Малакали дирижёрлардан талабалар хор жамоаси билан ишлаш сир-асрорларини мукамал эгаллайдилар. Чунки кучли вокал эшитув (абсолют) қобилиятига эга бўлган маҳоратли ўқитувчигина тўғри, тарбияли, чиройли товуш ҳосил қилишни ўргата олади. Дарслар жараёнида талабаларда хор ижрочилиги маҳоратини фаолияти талқинлари шаклланиб боради.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2017 йилда таълим, фан, ё санъат ва маданият соҳасида қабул қилинган фармон, фармойиш ва қарорлар мажмуаси.– Тошкент: 2018. – 208 б.
2. Краснощёков В. Вопросы хороведения. – Москва: Музыка, 1969. – 224 стр.
3. Gordon Lambconnexions. Choral Techniques. – Rice University, Houston, Texas. <http://cnx.org/content/col11191/1.1/>273-274>.
4. Swathi Swaminathan & Glenn Schellenberg. Musical Competence is Predicted by Music Training, Cognitive Abilities, and Personality // www.scopus.com. ScientiFic REPOrTs | (2018) 8:9223 | DOI:10.1038/s41598-018-27571-2.
5. Рўзиев Ш. Хоршунослик. – Тошкент: Ғофур Ғулом, 1987. 144 б.
6. Шомахмудова Б. Хор луғати. – Тошкент: Мусиқа, 2009. 305 б.